

kevesebben szlovákok, románok, valamint más magyarországi nemzetiségek fiai. Számukra a tisztí pálya szintén nyitva állt a honvédseregben.

A szabadságharc tisztikara tehát soknemzetiségű tisztikar volt, sokan nem tudtak magyarul. A szolgálati nyelv – már csak ezért is – többnyire a német volt. A magyar tábornokok többsége is ezt a nyelvet használta ezért, s annak következtében is, mivel a katonai kifejezéseket – melyeknek gyakran hiányzott a magyar megfelelője – e nyelven tanulta, s egzakt módon így tudta kifejezni magát. Mindez azonban nem jelentett problémát, hiszen „németül is lehetett” 1848/49-ben jó magyarnak lenni. Nem jelentette azt, hogy akár Görgey, akár Lenkei, akik a német nyelvet használták a szolgálatban, kevésbé lettek volna magyarok, mint azok a tiszték, akik egymás között magyarul leveleztek.

Mindent összevéve végül is azt kell mondanom, hogy 1848 hadseregére nemcsak azért lehetünk büszkéek, mert olyan hadsereg volt, mely ha háborút nem is, de legalább több hadjáratot meg tudott nyerni, hanem azért is, mert 1848–49-ünk szerves része volt az akkori európai mozgalomnak. S ez a hadsereg soknemzetiségű összetételében is megnyilvánult. Nem véletlen, hogy amikor 1851-ben Kossuth Amerikában lehetőséget kapott, hogy a kongresszus előtt nyilvánosan beszéljen, s elmondta, hogy miért harcoltak a magyarok '48-49-ben, akkor az amerikai sajtó sokáig arról cikkezett, hogy a koronás európai világban csak egyetlen nép van, melynek felfogása rokonítható az amerikaiak szabadságszerzetével, és ez a magyar.

Bona Gábor

1848–49 emléke a néphagyományban*

A pákozdi győzelem egyik nemzeti szimbólumunk. 1848. szeptember 29-én az Erdéllyel frissen egyesült Magyarország új fővárosától, Pest–Budától 50 km-re, a pákozdi és a sukorói dombokon, Batthyány Lajos miniszterelnök és Kossuth Lajos pénzügyminiszter szervezőmunkája eredményeként létrejött magyar nemzeti hadseregnek sikerült megállítani Jellasics támadó seregét.¹ A nemzetőrség és a honvédsereg sikeres szervezésében nagy szerep jutott az áprilisi törvényeknek, a jobbágyfelszabadítás kimondásának, amely a volt úrbéreseket tömegeit állí-totta a szabadságharc zászlói alá.²

A jobbágyfelszabadítás emléke

A magyar parasztságnak az 1848-as forradalomhoz való viszonyát a jobbágyfelszabadítás ténye határozta meg.³ Fejér megye falvaiban, ahol az 1848-as hagyományokat több mint két évtized óta gyűjtöm, a jobbágyok kitörő örömmel fogadták az úrbéri viszonyok eltörlésének hírért. A jobbágyfelszabadítás kihirdetését és az azt követő áldomást így őrizte meg a néphagyomány: „1848. március 15-én még nem tudtak bizony semmit. Este bezörgtetett a hajdú az ablakon: Hónap zabot vetünk! Ki is mentek a határba, vagy kőd vót, csak délfele kezdett felszállni. Délbe kijött egy Jansen nevű hajdú, ekiáltotta magát: Emberek, tudják-e mi az újság? – Mi vóna? – kérdezte öregapám. Hát az, hogy megszűnt a robot! Na vót erre nagy öröm. Vót aki azon mód hagyott mindent és hazament. De vót ott egy Horváth János nevű, az azt mondta: A zab e' van vetve, leszántuk, mert megeszik a csókák. Tizenketten ottmarad tak, köztük öregapám is. Le is szántották szépen. Délután ismét kijött a hajdú avval, hogy a nagyszony (Batthyányné) áldomást ad nekünk a kastély udvarán. Dolog után be is tértek a kastélyba. Akkor má' vót, aki nagyba ivott. Öregapámnak vót egy kis csutorája, azt merfítte

* A XXVI. Országos Honismereti Akadémián, Karcagon, 1998. június 29-én elhangzott előadás. (Szerk.)

¹ Demeter Zsófia: A pákozdi győzelem. Székesfehérvár, 1998.

² Für Lajos: Jobbágyföld – parasztföld. Jobbágyfelszabadítás 1848–1896. Budapest, 1994.

³ A jobbágyfelszabadítás és hatása a paraszti kultúrára. Vezető az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából rendezett időszaki kiállításához. Budapest–Szentendre, 1998.

meg vagy háromszor, s lehajtotta mindenki egészségére. De meséte, hogy aki telhetetlen vót, az beleszédült a hordóba, annyit ivott, s ha ki nem húzzák, beléveszett vóna. Otthon a faluba' már tánc vót meg mulatság. Öreg szülém is úgy fogadta öregapámat: Hol tekergett ilyen soká? Az emberek már mind hazajöttek! Hát kend nem tudja, hogy megszűnt a robot?" (Bicske)⁴

A jobbágyfelszabadítást és a szabadságharcot *Eötvös Károly* politikus-írónk gyerekejjel Mezőszentgyörgyön élte át. Apja a mezőföldi nemesség tisztartója volt. Eötvös Károly a jobbágyrendszer eltörlésének öröme a falujában rendezett áldomásról így írt: „A falu napkeleti oldalán volt a nagy libalegelő. Ma már vályogvető gödrök fészke, akkor fényes színű zöld pázsit. Apám ezt jelölte ki az áldomás színteréül. Gyönyörű szép májusi vasárnapon volt az ünnep. Nagy nemzeti lobogó a földbe ültetve. Sátorok az úrnők és a sütő-főző készülékek számára. Unneplő ruhájában a falu öregje-apraja. Lelkes szavak az ajkakon; édes öröm, nemes vidámság az arcokon. Minő tünemény volt az, a mikor az öreg nemes megölelte, megcsókolta kéréses tenyerű jobbágyát! Édes fiam vagy ezentúl, nem cselédem!”⁵

1978-ban Sárbogárdon egy Dunaföldvárról származó, a századfordulón keletkezett kéziratot füzetre bukkantunk, amelyből megtudjuk, hogy Dunaföldváron is hasonló néphagyományt rendeztek a jobbágyfelszabadítás öröme: „A szabadság híre Földvárott 1848 márciusban. A szabadság hírére megsütöttek a város végén egy egész ökröt, a fejét felpántlikázták színes szalagokkal, s úgy hozták be kocsin a piacra. Itt a mészáros eldarabolva dobálta a nép közé. A város háza ablakain pedig apró pénzt, zsemlyét s szent János kenyeret szórta az utcára.”⁶

A jobbágyfelszabadítás parasztságunk tudatában Kossuth Lajos tevékenységének eredményeként valósult meg: „Negyvennyolcra, március 15-én dalolva mentek haza a földekről. Kossuth apánk eltörölte a robotot.” (Csákvár)⁷ „Negyvennyolcra csak annyit tudok, hogy öregapám mesélte, hogy március 15-én még senki nem tudott az eseményekről. Mert ide csak később jutott el a robot megszűntének a híre. Mert faluról-falura járt a hír a nép között. Mert az idő megérett már arra, hogy megszűnjön a robot, csak valakinek ki kellett kiáltani. Hát Kossuth kikijátotta.” (Felsút)⁸ A néphagyomány szerint Kossuth fortélyal, mulatozás közben érte el a kitűzött célt a királynál: „Kossuth Lajos ügyvéd volt. Aztán Magyarország kormányzója lett. Egy királyi lakomán vett részt egyszer. Jó kedve volt a királynak, és Kossuth gyorsan kihasználta az alkalmas pillanatot. Borozás, nótázás közben aláíratott a királlyal egy levelet. Ebben volt a magyar szabadság megírva.” (Mezőszentgyörgy)⁹

A jobbágyfelszabadítás eredményeit és problémáit a néphagyomány így értékeli: „48 után azér mégis jobb világ jött a magyarra. A robot megszűnt, és ha le is verték Kossuthot, a jobbágyot felszabadították. Bizonyos határig mindenki zavazhatott. A kócos (kurta) nemesek nem sokat értek vele. 48 után még kócosabbak lettek, még szegényebbek. Nem maradt jobbágyuk, oszt nem tudtak dőgozni, de azért nemzeti uraknak köllött szólítani őket továbbra is. Később kiadták a földüket, hogy ne heverjen parlagon, felesbe. Úgy kapott öregapám is 7 hold földet egy csabdi nemből felesbe mívelve. A földosztást Batthyány már 46-ban kezdte és 48-ra be is fejezte. Akik először kaptak földet, jól jártak, mert akkor egy egész

⁴ Bicske község 1848-as hagyományai. Gyűjtötte: *Gábor Éva*, 1947. István Király Múzeum Néprajzi Adattára, Székesfehérvár (IKMNA), Lef. sz.: 55.27.

⁵ *Eötvös Károly: A nagy év.* Eötvös Károly Munkái XVI. Budapest, 1905. 2. old.

⁶ A füzet a sárbogárdi általános iskola honismereti szakkörének tulajdonában van (Szakkörvezető: Lugosi Árpádné ny. iskolaigazgató.) 1978 februárjában kimásoltattam belőle a néprajzi szempontból figyelemre méltó oldalakat. A kézirat füzet valószínűleg Dunaföldváron készült, mivel több Tolna megyére, Dunaföldvárra vonatkozó adatot tartalmaz. Ezenkívül főként kalendáriumokból, korabeli lapokból kimásolt adatok találhatók benne. Legfrissebb adata 1901-ből való. Borítója hiányzik, szerzőjét nem ismerjük.

⁷ Történeti mondák, betyár- és boszorkánytörténetek. Csákvár. Gyűjtötte: *Dobos Ilona*, 1966. IKMNA. 71.9.

⁸ 1848-as hagyományok. Felsút. Gyűjtötte: *Gábor Éva*, 1947. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, Budapest (ÉA). 2109.

⁹ *Dégh Linda: A szabadságharc népköltészete.* Budapest, 1952. 144. old.

főd 960 ölet számolt. De a mérnök hamar rájött, ha így számolja, az uraságnak kevés marad. Hát a második osztásnál azzal indokolta, hogy jobb a főd a külső majorba osztán ott egy egész fődöt már csak 720 ölbe számolt. Huncut vót az a mérnök is, meg vót kenve. Pedig nagy vót a bicskei major, jutott vóna abból mindenkinek, s még maradt vóna elég.”¹⁰

„A földosztáskor kaptak földet a pákozdiak is a legelőből (páskom) meg a tóból. De kijátszották őket, mert a tóig kapták a földet és a tóba már nem ért bele. Aztán halászni nem szabadott. Azért 48 után jó világ volt, mert teljesült minden, amit Kossuth akart. A parasztek megkapták a földet, meg a házat. A robotot is eltörölték.”¹¹

Gyúron az 1950-es évekig élt a pünkösdi másodnapj zöldághordás szokása.¹² A falu legényei ezen a napon a selyem kendőkkel, szalagokkal, pünkösdi rózsával és orgonával feldíszített zöldágakkal végiglovagoltak a falu utcáin, majd a zöldágot ki-ki annak a leánynak a házához vitte, aki azt feldíszítette. A gyúrói néphagyomány szerint a zöldághordás a jobbágyrendszer és a vele kapcsolatos első éjszaka joga (ius primae noctis) eltörlésének örömeire rendezett, emberemlékezet óta gyakorolt szokás. Ez a vélemény bizonyára a falu értelmiségi rétegének (jegyző, papok, tanítók) abból a természetes törekvéséből alakult ki, hogy az ismeretlen eredetű, számukra értelmetlennek tűnő népszokásoknak valamiféle alapot, magyarázatot kerestek. A népszokások keletkezésének történeti eseményhez (pl. a török elleni harchoz) kötését a mohácsi busójárás vagy a hajdúszoboszlói szilveszteri felvonulás értelmezésénél is megtaláljuk.¹³ Népszokásaink hazai párhuzamainak ismeretében kiderül, hogy a helyi magyarázatoknak semmi közük sincs az említett szokások kialakulásához, eredeti vagy későbbi funkciójához.¹⁴ A gyúrói zöldághordás középkori eredetű hagyományának párhuzamai a magyar népterület számos helyen megtalálhatók, a szokás tehát nem kapcsolható a jobbágyfelszabadításhoz és a ius primae noctis eltörléséhez. Ennek ellenére figyelemre méltó, hogy parasztságunk újkori történetét, gazdasági-társadalmi fejlődését nagymértékben meghatározó eseményt, a jobbágyfelszabadítást, Gyúron egy tavaszi népszokás eredetének magyarázataként is őrzi a népi emlékezet.

A nemzetőrség és a honvédsereg szervezése

A márciusi forradalmat, a jobbágyfelszabadítás kihirdetését országszerte a nemzetőrség megszervezése követte. Eötvös Károly *A nagy év* című könyvében részletesen megemlékezik a mezőszentgyörgyi nemzetőrség felállításáról.¹⁵ A mezőszentgyörgyi nemzetőröknek a falu kovácsa lábnyí hosszú, hegyes, kétélű, két hüvelyk széles dárdapengét készített. A Mezőföld fátlan területén problémát jelentett a dárdanyélnek való fa beszerzése. Mivel Mezőszentgyörgy határában ekkor csupán egyetlen „kőkényfabokor” állt, ezért a bakonyi Szentgálról (Veszprém m.) szereztek be a dárdanyélnek való gyertyánfát.¹⁶ A nemzetőrök fegyvereinek hasonló módon való elkészítése általános lehetett Fejér megye falvaiban: a kovácsokat, lakatosokat a megyei bizottmány is felszólította fegyverkészítésre.¹⁷ Az ily módon készített dárdá bekerült a „Most nyílik a szelíd rózsza bimbója” kezdetű igen elterjedt nemzetőrdalba. A

¹⁰ IKMNA. 55.27.

¹¹ Pákozdi község 1848-as hagyományai. Gyűjtötte: *Gábor Éva* 1947. IKMNA. 55.27.

¹² *Bogár János*: Népszokások Gyúron. In: *Néprajzi Pályamunkák Fejér megyéből I.* Az István Király Múzeum Közleményei, B-sorozat 33. Székesfehérvár, 1978. 37–52. old.

¹³ *Csalog József*: Busójárás (poklada) a mohácsi sokacok tavasz ünnepe. Pécs, 1949. – *Mündöki László*: Busójárás Mohácson. Pécs, 1963. – *Ujváry Zoltán*: A hajdúszoboszlói Szilveszter. In: *Varia Folkloristica. Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei* 25. Debrecen, 1975. – *Ulő*: A török alakja a magyar dramatikus népszokásokban. A Déri Múzeum Évkönyve 1971. Debrecen, 1973. 419–438. old.

¹⁴ A gyúrói zöldághordás párhuzamait ld.: *Bálint Sándor*: Karácsony, húsvét, pünkösdi. Budapest, 1973. 333–342. old.

¹⁵ *Eötvös Károly*: im. 3–16. old.

¹⁶ A Mezőföld falvait a szentgáli vándorárusok látták el fából készült mezőgazdasági szerszámokkal és más faáruval. Szentgál néprajzi monográfiáját *Vajkai Aurél* készítette el: Szentgál. Egy bakonyi falu néprajza. Budapest, 1959.

¹⁷ *Erdős Ferenc* levéltáros (Székesfehérvár) szíves közlése. A szabadcsapatok fegyverként a csépet is használták. Ld. erről: *Szkladányi Károly*: Egy pátikai kisparaszti gazdaság eszközkészlete. In: *Néprajzi Pályamunkák Fejér megyéből. I.* 6–12. old.

dal szövegét egy perkátai földműves 1860 körül keletkezett kéziratos daloskönyvéből idézzük:

Szabadsági Nóta

*Most nyílik a szelid rózsá bimbója
ki van tüzve magyar hazánk zászlója
sok szép ifju föl esküszik alája
ezt kívánja most a magyar hazája*

*Magam is hát katonának be állok
legalább meg siratnak a lányok
hünyi fognak az ezrednél vitéznek
nem sokára kapitának neveznek*

*Aczél dárdát csináltatok magamnak,
szép címerét rá vágatom honomnak*

*rózsá fából készítetem a nyelét
szeretömmnek rá metzetem a nevét*

*Hűs hajnalba kél a vitéz utaznyi
hajnal gyöngyvel szok ollankor mosdanyi
nyílt rozsárol szedi a szép harmatot
illat csolkot ad a szüznek tutzatot*

*Három színű selem zászlók lobognak
szabadságát jelentik a magyarnak
három színből varrasd rózsám ruhádot
ha szereted tiszta szívből hazádat.*

A dal szövegének archetípusa a Nemzetőr című lap 1848. október 26-ai számában jelent meg. A folklorizálódás során az eredeti szöveg két utolsó versszaka elmaradt. A dal szövegváltozatai országsterzete előfordulnak.¹⁹

A hasonló tartalmú 48-as katonadalok közül a Ráckeresztúron gyűjtött „Háromszínű magyar zászlók lobognak...” kezdetű dalt idézzük:²⁰

*Háromszínű magyar zászlók lobognak
Körülötte sok szép lányok zokognak;
Ne sírjatok hű szerető leányok
Lögyön drágább kedvestöknél hazátok.*

*Csak úgy önként álltam a zászló alá,
Kedves hazám szeretete vitt reá;
Mán a goló mint a zápor úgy esik,
Harcolok és utolsó esőpp vérömmig.*

*Feleségöm, gyermekömet itthagynom,
A hazámért magam is odadom;
Nagy a hőség a magyarok szívöiben,
Möglátszik az járásában, színöiben.*

*Gyerökömet a böcsöbe itt hagyom,
Életömet a jó istenre bízom;
Kis pej lovam hátára magam vetöm,
Fegyveremet ödalamra fökötöm.*

A dalokból kitűnik, hogy a nemzetörnek vagy honvédnek beállt falusi földműves nép hosszú idő után 1848-ban érezte újra, hogy fontos tagja a nemzetnek, szüksége van rá a hazának. Illyés Gyula Puszták népe című könyvében megemlíti, hogy apai nagyapja 1848-ban bevette magát a Dombóvár és Ozora közötti erdőkre, és csak a szabadságharc bukása után jött onnan elő. Semmit nem tudott az eseményekről, egyáltalán nem vállalt részt a magyar nép szabadságküzdelméből.²¹ Ez természetesen érthető, hiszen a mezőföldi nagybirtokokon dolgozó pusztai cselédek, pásztorok élete semmit nem változott a jobbágyfelszabadítással. A falvak volt jobbágynépe viszont bizakodással állt be nemzetörnek vagy honvédnek. A pákozdi csata napjaiban Nagy István bicskei prédikátor a következő bejegyzést tette a református egyház jegyzőkönyvébe: „1848. szeptember 30-án az istentisztelet elmaradt, mert 300–400 főből álló paraszt, kaszával, kapával felszerelve elindult, hogy a felkelőkhöz csatlakozzék.”²² A bicskei néphagyomány szerint: „48-ban sokan mentek harcóni a Kossuth mellett. Vót sok olyan jobbágy, aki önként ment lóval, fegyverrel felszerelve. Olyan vót öregapám szomszédja is, Kovács István, meg a komája Kelemen János. Kelemen János 18 éves vót, mikor elment. Derék, szép szál legény. Nem is gyütt többé vissza. Világosnál harcút, aszt ott Vindi,

¹⁸ EA. 309.

¹⁹ Im. 9. sz. jegyzet.

²⁰ *Dégh Linda*: im. 53–54. old. Figyelemre méltó a dalszöveg őző nyelvjárási sajátossága, amely Székesfehérvártól délre jellegzetes volt Fejér megyében.

²¹ *Illyés Gyula*: Puszták népe. Budapest, 1970. 69–70. old.

²² IKMNA. 55.27.

vagy hogy hijják, az a nagy német generális beleszalta őket a gödörbe (Világos mellett egy kis völgy) osztán a hegyről tüzeltek őket agyon.”²³

Mányon: „idősb Bárány Mihály még maga is ifjú legény volt 48-ban. Gyakran mesélte, hogy Kossuth Lajos felhívására Mány község is a felkelőkhöz csatlakozott. Lőfegyverek nemigen voltak, inkább kaszával s kapával vonultak fel Pákozdra alá. Pákozdnál a Fejér megyei felkelők Jellasics rendezett seregét szétszórták, s egy részét a pákozdi tóba szorították.”²⁴ A Csákvárról bevonult huszárok között öreg Balázs János nagyapja is ott volt: „Öregapám meséte gyakran, hogy ő is bevonult 48-ban huszárnak. Önként vonult be lóval. Ustoros huszár volt, oszt tőre volt, meg ustora. A karikás ustor végén drót volt. Ha azzal a dróttal megvágott valakit, hát annak nem maradt a nyakán a feje.”²⁵ A felcsúti néphagyomány arról is tud, hogy Rózsa Sándor is beállt a honvédseregbe: „Rózsa Sándor gulyás volt, mielőtt betyárnak ment. Egységét kötött 48-ban Kossuthtal, hogy a szabadságharcban segédkezik neki: 'Majd meglátod, hogy mit tudok én az ostrommal!' (Rózsa mondta Kossuthnak). Nem sokra ment vele, többet értek a magyar huszárok.”²⁶

A szabadságharc első hónapjaiban egy sárbogárdi földműves az alábbi bizakodó mondatokat jegyezte fel imakönyvének üres lapjára: „Teljesen nincs semmink. A királyt nagyon szorongatják. Csak győznének Kossuthék, de szívesen mennék vele én is ha nem ilyen béna volna a lábam. Győznek. Csak segítse a Jóságos Isten tovább is őket. 1848 őszén.”²⁷

Székely határőr ábrázolása bokályon, Kézdimartonosról

Az ozorai diadal emléke

Az ozorai diadal előtti helyi eseményekről a mezőszentgyörgyi és a kálozi néphagyományban maradtak fenn emlékek. Mezőszentgyörgyön ma is emlegetik, hogy a helyi nemzetőrök elfogták és megölték Jellasics futárait. A futárok Székesfehérvárról Simon-tornyára igyekeztek, Roth és Philippovics generálisokhoz, azzal az utasítással, hogy seregrészük minél gyorsabban vonuljon észak felé, és csatlakozzon a főserceghez. A három tábori szekéren ülő 16 felfegyverzett katonát és egy hadnagyot falujuk határában fogták el a mezőszentgyörgyi nemzetőrök.²⁸ A Kálozon lejegyzett történet: Gróf Zichy Ödön, „aki Jellasicsal jött be”, kálozi gróf volt, 12 pusztaja és kastélya volt itt. Jellasics serege Siófokon keresztül Fehérvár felé ment, Zichy Ödön csak Szabadbattyánig ment velük. Onnan Káloz felé

²³ Uo. Az adatközlő nyilván Windischgrätzre gondol.

²⁴ IKMNA. 55.24.

²⁵ Csákvár község 1848-as hagyományai. Gyűjtötte: Gábor Éva, 1947. IKMNA. 55.23.

²⁶ EA. 2109. Felcsút.

²⁷ 1848-as hagyományok. Sárbogárd. Gyűjtötte: Juhár László, 1947. EA. 2053.

²⁸ Saját gyűjtés, 1978.

igyekezett. A honvédek Soponyán fogták el. Reggelig Soponyán őrizték: a csöpögőre kötötték ki, esett az eső és folyt rá a háztetőről a víz. Másnap vitték Adonyba, ott mentek át a réven a Csepel-szigeti Lórévre. Zichy Ödönt ott akasztották fel. Ugyanekkor Izsányi Endre vezetésével felfegyverzett kálozi emberek a falu végén lévő nagy híd melletti bokros-fás részen húzódtak meg. Itt várták a Tác–Soponya felől visszavonuló horvátokat. Hajnalban értek oda Roth erőőrsei, akiket a káloziak sortűzzel fogadtak. Az előőrsk meghátráltak, azt hitték, hogy Kálozt már elfoglalta a honvédsereg. Roth és Philippovics serege így nem Kálozon át dél felé, hanem a mezőföldi pusztákon keresztül nyugat felé menekült. Így ért el a Sió bal partján fekvő Tóti-pusztára, amely a túlpárti Ozorával szemben fekszik. Ez az ozorai diadal színhelye.²⁹ Feltűnő, hogy a mezőszentgyörgyi nemzetőrök és a kálozi emberek hőstette is szerepel Eötvös Károly Nagy év című könyvében.³⁰ A néphagyomány forrása ez esetben valószínűleg Eötvös leírása.

Az ozorai diadallal kapcsolatban a szomszédos Igaron őrzött meg adatokat a néphagyomány. A következő történetben az ellenség megtévesztésének igen szép mondabeli motívumát találjuk: „48-ban mentek el innen Igarról is Ozora felé, oda a tóti erdőbe. Hallottam a régi öregektől, hogy hét huszár hogyan kerülgette a hegyet, elől lassan masíroztak, hátul meg, hol nem látta őket az ellenség, szaladtak. Volt köztük egy fehér lovas is. Addig jártak így körbe, míg nem jöttek a felmentő seregek, és letették a horvátokkal a fegyvert.”³¹ A néphagyomány Ozoránál nem csupán egyszerű fegyverletételről, hanem nagy csatáról tud: „Nagy harc volt ott, úgy, hogy egészen összekeveredtek ezek a seregek. A falunkban laknak ezek a Tóthok, ezeknek az öregapjukat a horvátok elhozták harcolni, ugyanis ez az öreg, akkor még fiatal ember, lent dolgozott a Délvidéken. Felöltöztették horvát ruhába. Hanem amikor összekeveredtek az emberek a harc közben, ez a Tóth átugrott a magyarokhoz, s megmondta nekik, hogy ő kicsoda, ne bántsák. A magyarok nagyon örültek neki, s együtt vágták a horvátokat.”³²

A pákozdi győzelem emléke

A szabadságharc első győzelmes ütközetének emléke még napjainkban is elevenen él a néphagyományban. Az utóbbi években Pákozdon végzett néprajzi adatgyűjtések során lejegyzett történeteket a 48-as hagyományok mai állapotának bemutatása céljából közöljük: „Ez a Cseh Gáborné szokta mesélni, az Örzse néni, hogy önálluk az ipa, mármint az apósa, hátul feküdt a szobába, így az ajtó mögött vót az ágya, azt’ amikor bement a katona, amikor bement a horvát, nagy kést vágott vóna hozzája az ágybul. De nem vót az öreg beteg, csak úgy feküdt... aztán akkor ottan bele akarta vágni, aztán akkor azon lett az a csata, hogy föl akarták a falut is tüzenyi. Azon a vitán keletkezett az, hogy föl akarták tüzenyi Pákozdot, aztán mit tudom én, ki könyörgött, mikor a horvátok itt vótak... aki bement Fehérvárra, a magyaroknak vót ő a kémjük, aki bement árúnyi a barackot. A barackot mikor bement Fehérvárra árúnyi, azt’ mondja neki a horvát vezér – ott a városháza előtt árúta – ‘Haj, de szép barackod van leánkám!’ ‘Vegyen belőle az ur’ aszongya, ‘vegyen belőle!’ ‘Veszek is belőle, leányom!’ ‘Hú – aszongya – mennyi katona van itt! Vannak maguk még százan is.’ ‘Van ám!’ – aszongya – Húgomasszony, nyolc ezren vagyunk itt!’ No, ez a leán, mikor hazagyütt Fehérvárral, akkor ez itthun megmondta a magyaroknak; ezek főgyüttek Ozorából, a mi magyarjaink. S itt álltak meg, hogy hátha itten meg tudnák állítani, hogy ne menjenek tovább a hazánkba a horvátok. Akkor a magyarok megforgatták a lovak lábán a patkót, úgy hogy mintha erre menne. Itt vót a sarok elől, mintha erre menne, oszt pedig arra ment. Megforgatták, és akkor elmentek, megkerülték a Velencei-tót, arra is mentek, elmentek arra is, hogy mindenfelé mentek, pedig dehogy, azok mán onnét gyüttek ide. Azért vót Pákozdon a nagy ütközetük, és itt Bogárhalmnál e, ide a herefődek alá a tóba, ide szorították be.”³³

²⁹ Sgy., 1978.

³⁰ Eötvös Károly: im. 26–50, 70–73. old.

³¹ 1848-as hagyományok. Igar. Gyűjtötte: Nagy Lajos, 1947. EA. 2115.

³² Uo.

³³ Néprajzi gyűjtés. Pákozdi. Gyűjtötte: Tichy József, Géro Györgyi, 1977. IKMNA. 77.1.

„Jellasics egyik tisztjét azt etalálták. Itt vót a Bogárhalmnál e. Azt buzogánnyal vágják meg. Még a mi rétiföldünkbe, még mink találtunk is buzogányt, mikor itt dógoztunk. A tiszt fejbeütést kapott. Ott a temetőbe, ott, ahol most már végképp kiértünk a sírokkal, ott vót egy sírkő. Az valami fővezérnek vót a sírköve, de kidobták, oda a temetőszélre.”³⁴

„A szomszéd házba, a régi házba negyvennyóckor horvátok vótak. És vót egy régi tükör, és a tükörbe fővette azt a szép cifra bundát, aszonta, hogyhát, elkezdte illegetnyi magát, hogy Magyarország kismennyország, nonsokára miránk osztják – a horvát katona.”³⁵

„A horvátok elől a pákozdiak elmenekültek a tóba, ladikon bementek. Öregapám négyéves volt. Onnan gyütt haza az édesapja kenyérért. A kenyeret a padláson a kokasulón keresztbebetett deszkán tartották. A szomszéd felől bontotta meg a nádtetőt, fölment a padlásra, de eltévesztette a fogást, és letaszítá a horvát lovak közé a kenyeret az istállóba. Odaugrott a horvát, fölnezzet, mondta ám a maga nyelvin a káromkodást. Igenőregpapa visszament a tóba kenyér nélkül. A tóban voltak szakattak, ott nincs víz, azon meg lehetett maradni, meg a ladikban. De nem maradtak ott sokáig, elmenekültek Gárdonyba. A tóból nézték, olyan szélességben jött a horvát, meg a Nyugodótól az Alsómajorig értek. Megijedtek, kijöttek a tóból, és fele Dinnyés felé Gárdonyba, másik fele Velence felé Gárdonyba menekült. A magyar huszárok meggyőzték őket, de nem szoríták bele a tóba. Kit beleszoríták, ki elmenekült. A horvátok föl akarták gyújtani a falut, a túsó és a keleti faluvéget is meggyújták. A katolikus pap járt közbe az előljárójuknál, hogy a megmaradott népeknek a hajlék a fejük fölött meglegyen, ha hazajönnek. A Kiső-hegybe volt a sok magyar huszár, itták a jó borokat, verték a sarkan tyút, csak úgy pöngött. Igenőregpapa meg verte a bokáját, de nem sokáig, mert megfájdult neki.”³⁶

A bemutatott anyagot jól egészítik ki az 1947–48-as országos méretű 1848-as hagyománygyűjtő akció Pákozdon lejegyzett adatai: „A horvátokat a Velencei-tóba szorították bele. Voltak gazdák, akik a horvátokat házakhoz csalták, leitták, és a pincébe levezették, ahol a forrásban lévő must gőzétől meghaltak. Jellasics fel akarta gyújtani a községet, mert a szárnysegédje lábát ellőtték, de az akkori plébános kérésére elállt ettől a gondolattól. A községházát és egy-két épületet felgyújtatott ugyan; nem engedte ezeket elojtani, de tovább gyújtogatni sem. Jellasics a nagy vereség után tovább vonult nyugatra.”³⁷

„48-ról annyit tudok csak, amit apám mesélt róla, amikor még élt szegény. Apám is 48-as huszár volt. Mesélte, hogy fenn a Mészek-dombon álltak a magyarok; a híres pákozdi céllövészek. Onnan lötték a Bogárhalmot, ahol Jellasics seregei álltak. Egy horvátot, ahogy kijött az elhagyott pincéből, mert bort lopott vót, úgy etalálták, hogy a golyó épp az üveget érte a mellén. A horvát felbukfencezett, nem bírt tovább menni. Később, hogy apám arra ment, kérte őt, hogy löjje agyon. 'Löjje agyon a villám!' – így mondta apám – 'Életemben nem öltem védtelen embert, oszt nem is fogok!'”³⁸

„Meséte is öregapám, mikor begyűttek a horvátok, nagy ijedelem volt. A Kossuth-huszárok mind a hegyen voltak. A horvátok meg is telepedtek az Öreg utcán, aztán elkezdtek rabolni. Az ágyneműből mind kieresztették a tollat, aztán a huzatot elvitték kapcának. Itt ebbe a házba feküdt Jellasics testvére, szárnysegéde sebesülve. Mérge is volt a Jellasics, hogy a magyar lövészek olyan jól etalálták a testvére lábát. Fel akarták gyújtani az egész községet. El is menekült a nép java ijedtebe, ki merre látott. Újfaluig menekültek, de a bíró könyörgésére megkegyelmezett a horvátok vezére.”³⁹

A pákozdi csatával kapcsolatban bemutatott néphagyomány anyag elemzése több tanulsággal jár a 48-as hagyományok alakulása szempontjából. A fenti hagyomány anyag fontosabb, gyakran ismétlődő elemei a következők: 1. A falu lakóinak elmenekülése a horvátok elől. 2. A falu felgyújtása, fosztogatás, a pap vagy a bíró közbenjárása. 3. A magyar kémmő tevékenysége. 4. A lovak lábán a patkó megforgatása. 5. Jellasics szárnysegédének megsebesítése. 6. Az ellenség tóba szorítása. 7. Jellasics seregének menekülése. Jenei Károly

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ Sgy., 1978.

³⁷ IKMNA. 55.25.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

kutatásaiból ismerjük a pákozdi csata történetét.⁴⁰ Feltűnő, hogy a néphagyomány a pákozdi csatával kapcsolatban sok valós elemet, történeti adatot megőrzött. Ilyen elemek: a falu lakóinak menekülése, a falu felgyújtása, fosztogatás, a katolikus pap (Pilsák György) közbenjárása, Jellasics menekülése. Ezeket a valós elemeket a pákozdi csatát átélő öregek elbeszéléseiből, az iskolai oktatás anyagából vagy a március 15-ei, szeptember 29-ei ünnepek szónoklataiból meríthették.

A pákozdi csatával kapcsolatos néphagyomány anyagban három valódi mondaelem is szerepel: 1. A magyar kémnő működése. 2. A lovak lábán a patkó megforgatása. 3. Az ellenség tóba szorítása. A lovak lábán a patkó megfordításának mondai motívuma a kuruc korhoz, Rákóczihoz kapcsolódó történeti mondáinkban is feltűnik. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében gyűjtött mondák szerint II. Rákóczi Ferenc menekülése közben „odaszaladt a kovácshoz, és azt mondta, hogy a lova lábán a patkót fordítsák meg.” (Tornyospálca) Illetve: „A ló patáját fordítva vasaltatta meg Rákóczi, hogy ne találják meg őket. (Nagyecséd)”⁴¹ Az ellenség tóba szorításának mondája a horvátokkal kapcsolatban a Dunántúl területén általánosan elterjedt.⁴² Az ellenség bekerítése és tóba szorítása ismert a hadtörténetben. Az ilyen módon megvívott csatához kapcsolódva a nemzetközi mondaanyagban gyakran előfordul ez a mondaelem, amelynek a pákozdi csatához kapcsolódva természetesen semmiféle történeti alapja nincsen.

A pákozdi csatával kapcsolatos hagyományanyag elemzését azzal az általánosítással zárhatjuk, hogy a történeti eseményekhez kapcsolódva, részben azok magyarázataként a helyi hagyományok, történetek, elbeszélések megindulnak a történeti mondává alakulás útján. A történetek valós elemeihez idegen mondaelemek kapcsolódnak. A negyvennyolcas történetek esetében még mindig sokkal több a valós történeti elem, mint az utólagosan hozzájuk kapcsolódott mondai motívum.

A móri ütközet emléke

1848. december 30-án Mórnál Perczel Mór hadteste vereséget szenvedett Jellasics császári, ellenforradalmi seregétől. Néprajzi gyűjtéseink alkalmával idős móri adatközlőktől igen sok történetet lejegyeztünk a móri csatával kapcsolatban.

A magyar sereg móri csatavesztését a móri német bíró árulásához kapcsolja a néphagyomány: „Mikor a honvédek letáboroztak a Táborhegyen, csak kevesen voltak. De tudták, hogy az osztrákok honnan fognak támadni, és arról az oldalról megerősítették a Táborhegy oldalát, és őreket állítottak ki. A fákat ledöntögették az utakra, hogy az ellenség azt higgye, hogy itt Isten tudja, mennyi magyar van! Hát a vasasok nem is merték támadni a magyarokat, hanem csak vártak. Mert azok Bakonysárkányban voltak, a főparancsnokság pedig Kisbéren. Akkor volt Mórón bíró a Frey Ignác. Ez meg egy Negele nevű ember este a sötétség beálltakor befogtak kocsiba és elhajtottak Sárkányba. Ott megmondták, hogy csak jöjjenek nyugodtan, mert a honvédek nincsenek olyan sokan, mint az erődítések mutatják. Avval fogták magukat, és még akkor éjjel visszajöttek. Hát másnap, úgy délelőtt 10 óra felé látják ám a honvédek, hogy jönnek az osztrák katonák, de nem Sárkány felől, hanem onnan Aka felől, keresztül a kukoricákon és a földeken! Perczel tábornok meg a kukkerral onnan a Táborhegy tetejéről nézte az egészet. És amikor látta, hogy a vasasok nem Sárkány felől támadnak, ahonnan várni lehetett volna, hanem Aka felől, rögtön mondta: 'Gyerekek! El vagyunk árulva!' Aztán mondta is, hogy mostmár egy kis rész tartson ki, a többi meg meneküljön, ahogyan csak tud Fehérvár felé. Avval fölkapott a lovára, és otthagya a honvédeket. Elfutott. Fehérvár felé szalad el, nem is állt meg előbb. Ott volt Görgey, és avval akart találkozni. Mert annak meg meg kellett volna már érkeznie, de nem értek ide addigra, mire kellett volna. De ha a Frey bíró nem árulja el, akkor még megérkezhetek volna a

⁴⁰ Jenei Károly: A pákozdi csata. Fejér megyei Szemle, 1966. 1-2., 5-27. old.

⁴¹ Ferenczi Imre-Molnár Mátys: Fordulj kedves lovam. Rákóczi és kuruc néphagyományok Szabolcs-Szatmárban. Vaja, 1972. 77-78. old.

⁴² Dégh Linda: im. 151-152 lapon Kiskomáromból (Zala m.) közli a monda egyik variánsát, amelyben egy másik nemzetközi mondaelem is szerepel: az ellenségből a hírmondók életbenhagyása, akik hazatérve rémületet keltenek.

honvédek, és nem lett volna ilyen nagy vereségük. De a Frey meg aztán bemenekült a kapucinusok harangtornyába, a harang mögé. Volt egy Mátyás nevű kisbírója, csak az tudta, hogy ő ott van, és oda is hordott neki ételt meg italt. Még a barátok sem tudták, hogy ott van. Nahát ezek a szegény honvédek meg nem tudták megállítani az osztrákokat, mert sokan is voltak, meg nem is onnan támadtak, ahonnan várták. Ők meg csak kevesen maradtak, mert a többi elfutott. Mikor látták, hogy már úgyis hiába minden, elkezdtek ők is menekülni hátrafelé a folyó mellett. De mire leértek innen az első vonalról be a faluba, már ott is voltak a vasasok az utcákban. No, ott aztán a kálomista templomnál összelátalkozott a két csapat! Ott volt a legnagyobb csata az emlékmű körül. Ott levágtak a honvédek egy vasas grófot is.”⁴³ A levágott vasas tiszt, Rudolf von Schaffgottsch kapitány síremléke ma is áll a móri Kálvária-temetőben. Egy másik osztrák tiszt elestéről is tud a néphagyomány.⁴⁴

A csata apró részleteit is megőrizte a népi emlékezet: „Ott lenn a hídnál, ahol elfordul az út fölfelé, ott a kápolnánál hét honvéd elállt a híd mellé, és amint jöttek az osztrákok, egyenkint elkapkodták őket, és levágták. Az osztrákok kiabáltak, hogy adjátok meg magatokat, mit akartok, mi úgyis sokkal többen vagyunk! De ezek ott nem adták meg magukat, hanem csak úgy tettek, mintha megadnák magukat: az egyik vitte az osztrák felé a kardot, hogy leteszi a fegyvert, a másik meg addig hátulról levágta a vasast. De azért a honvédek is odavesztek ám, csak egy maradt meg, de már annak se volt fegyvere. Aztán az elszaladt addig a házig, ami most ott a kápolna mögött van, de egy osztrák tiszt utána ugratott a lovával a kapu tetején keresztül, és a honvéd már nem tudott befutni a házba, hanem az ajtó előtt volt egy fiatal kórfeja, ammögé ugrott, úgyhogy a tiszt nem tudta a karddal megvágni. Mindig a fa ágait vágdalta. Már egész csonk volt a fa törzse, mind levagdalta a karddal az ágait, mikor jött még egy másik osztrák is, és kétoldalról mentek rá a honvédre. Az egyik a karddal mind levágta az egyik válláról azt a vastag húst, a honvéd rögtön összeesett. Ott is hagyták, de a házbeliék behúzták gyorsan, és bekötötték neki.”⁴⁵

A történetekkel kapcsolatban foglalkozni kell a móri németek 1848-as magatartásával. Gyakran emlegetik Fejér megye magyar falvaiban, hogy a móri németek 1848-ban elárulták a magyar forradalmat: „Mondta öregapám, hogy nálunk is tele lett a szoba menekültekkel. Széjjelugrasztották őket. A móriak svábok voltak. Elbújtatták a szénakazlakba a németeket. A honvédeknek meg adtak szállást. Levetkőztek, nyugodtak voltak, hogy nincs ott senki. Lefeküdtek egész nyugodtan. Mikor lefeküdtek, megtámadták őket a németek.” „A móri csatában öregapám egyéves volt. Mikor Perczel Mórnak a csapatait elárulták a svábok. A Vértesbe ingbe-gatyába menekültek a magyar honvédek.” (Csákvár)⁴⁶ A móri csatáról legutóbb Erdős Ferenc írt Mór monográfiájában.⁴⁷ Sem a móri bíró sem a mezőváros német lakóinak áruslását nem említi. Ezt valószínűleg a környék magyar falvainak lakói utólag fogták a móriakra.

A móri német lakosság 1848-as magatartását más megvilágításba helyezi Mihálka Endre kéziratos naplója. Mihálka Endre Veszprém megyei szabólegény mint honvéd altiszt részt vett a móri csatában. 1854-ben ozorai szabómesterként írta le naplóját, a szabadságharc idején „a 48-dik honvéd zászlóalj alatt viselt dolgai”-t. Naplójában külön fejezetben emlékezik meg a móri csatáról. A lakosság magatartására vonatkozó részletét idézzük: „...a Kisbéri utcán tömött sorokban nyomult hegyibénk a lovasság kiket a kápolnától rájuk tüzelve sűrű lövésekkel fogadtunk, mire azok megfordultak, lehajolva lóvokra, vissza nyargalni törekedtek, többen lehullottak közölök, az őket mindenképp visszafordítani törekvő főtisztjők is lefordult nyergéből, s lába a kengyelvasban akadván, megbokrosodott lóva, keresztül kasul nyargalva az utcán maga után hurczolta vonagló gazdját, kinek feje a fagyos földhöz verődve vérvonalat hagyott maga után, ekkor fellelkesülve utánunk rohantunk, de ekkor már a mindenfelől betóduló gyalogság ránk tüzelése elől vissza kellett vonulnunk a kápolna mellé, de itt sem maradhattunk már tovább mert hátunk mögött fel a hegynek a császári vadászok

⁴³ 1848-as hagyományok. Mór. Gyűjtötte: *Hegyí Imre*, 1947. EA. 2070.

⁴⁴ *Dégh Linda*: im. Most már jöhetnek a vasasok címmel közli.

⁴⁵ EA. 2070.

⁴⁶ IKMNA. 71.9.

⁴⁷ *Erdős Ferenc*: A mezőváros az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc idején. In: *Mór története*. Mór, 1977. 245–258. old.

húzódtak fel, s minket bekerítve elfogni akartak. Egy paraszt, ki igen becsületes ember lehetett, a kápolna mellett kinyitotta háza udvarának sövénykapuját, s elég érthető hangon kiáltotta, hogy fussunk hirtelen végig az udvarán fel a szőlőhegyeknek, és onét az erdőbe Csákvár felé menekülhetünk. Tanácsát elfogadtuk, s azon úton szerencsésen meg is menekültünk.⁴⁸ Tehát voltak a móriak között 1848-ban a honvédek menekülését segítő, a sebesült honvédeket ápoló emberek is.

A néphagyomány szerint a vesztes móri csata egyenesen Világoshoz, a szabadságharc bukásához vezetett: „A magyarok meghátrátok Világosig, ahun megin árulás vót, mer a leginség nem akarta letenni a fegyvert, de Görgey vagy kicsoda elárúta űket. Átment az ellenséghő, és reggel visszagyűtt és aszonta: letenni a fegyvert. A leginség meg zúgolódott, hogy nem aggyák ki a fegyvert a kezűkbő! Dehát ugye, körű vótak fogva, nem tehetek más semmit.”⁴⁹

Fejér megye hűségnyilatkozata

A Függetlenségi Nyilatkozat kiadása után, 1849. május 21-én Fejér megye bizottmánya hűségnyilatkozatot küldött Kossuth Lajos kormányzónak.⁵⁰ A nyilatkozatban a megyei bizottmány a köztársaság melletti hűségéről biztosítja Kossuthot: „E’ hon nagy átalakulás küszöbén áll. Ön kormányzó! és a’ forradalmi minister-elnök kijelentette: miképp a’ köztársasági eszme testesítése törekvésének fő czélja. Fogadja e téren megyénk hódolatát, s azon ünnepélyes ajánlatot, hogy Spartaí kart viszünk a’ köztársaság kivívására, ha kell: Athenei erényt ígérünk annak okos élvezésére.” A Fehérvárról küldött hűségnyilatkozat 1849-ben bekerült a Kossuth-nóta egyik variánsának szövegébe:⁵¹

*Felsütött a nap sugára
Kossuth Lajos homlokára.
Örömről lesz nemsokára
Ferenc császár bosszújára.
Éljen Kossuth!*

*Fehéroárról jött a levél
Kossuth Lajos örömére.
A Kossuthnak öröme
A németnek jön a mérge.
Éljen a magyar!*

A szabadságharc – főként műköltői eredetű – népköltészetében tehát nem csupán a nagy csaták, a jelentős események és személyek, hanem a kisebb jelentőségű eseményeik is megtalálhatók.

A szabadságharc bukása, az önkényuralom emléke

1849 márciusában a sárbogárdi földműves újabb bejegyzést tett imakönyvének üres lapjára: „Nem fognak tudni soká harcolni má’. Nincs mit enniök se. Az orosz is segít, vége van mindennek.”⁵² A világosi fegyverletételt Görgey árulásának tartja a néphagyomány: „Görgey áruló volt, mert ha nem lett volna, hát őt akasztják elsőnek Aradon. De nem akasztották, hanem elvitték Ausztriába, és ott élt azontúl.”⁵³ A népi kéziratok füzetekben még a századfordulón is részletesen kimutatják, hogy a világosi fegyverletétel még korai volt, még lehetett volna harcolni, a magyar szabadságharcnak még lett volna ereje. Egy ilyen, valószínűleg kalendáriumi eredetű feljegyzést a Sárbogárdon előkerült dunaföldvári kéziratok füzetéből mutatunk be:

„A fegyver lerakás. 1849. augusztus 13-án, hétfőn rakták le a magyar honvédek fegyvereiket Görgey (gaz áruló) parancsára. Vele mentek Rüdiger orosz tábornok üdvözlésére: Aulich, Kiss Ernő, Lenkey, Leiningen, Nagy Sándor, Pöltenberg és Schweidel tábornokok.

⁴⁸ Mihálka Endrének az 1848/49-dik évi Függetlenségi harcokban mint honvéd altisztnek a 48-dik honvéd zászlóalj alatt viselt dolgai és az utóbb bekövetkezett honvéd üldözések. Kiskun Múzeum Adattára, Kiskunfélegyháza. Lef. sz.: 59.7.1.

⁴⁹ EA. 2070. Figyelemre méltó az adatközlő íző nyelvjárása, amely Mór környékére volt jellemző.

⁵⁰ *Móra Magda*: Fejér megye hűségnyilatkozata Kossuth Lajos kormányzónak. Fejér megyei Szemle, Honismereti tanulmányok. Székesfehérvár, 1968. 198–200. old.

⁵¹ *Dégh Linda*: im. 85–86. old.

⁵² EA. 2053.

⁵³ 1848-as hagyományok. Bicske. Gyűjtötte: *Aukner Tibor*, 1947. EA. 2065.

Az átnyújtott sereg létszáma következő:

Nagy Sándor hadteste:	8641 ember	2562 ló
Leiningen hadteste	9196 ember	2058 ló
Pöhltenberg hadteste	6708 ember	2392 ló
az Aradon hozzá csatlakozott had	6000 ember	–
	30 545 ember	7012 ló 144 ágyú

Csak Világosnál volt: 32 659 honvéd!⁵⁴

A szabadságharc leverése után az osztrák hadseregbe való besorozás elől bujdosó honvédekről is részletes történeteket találunk a néphagyományban: „Egy nagybátyám Görgeynek volt a lovásza. Ez Nagyváradról szökött haza. Tudja ez már akkor volt, amikor visszajött a robotvilág. Mikor Világosnál letették a mieink a fegyvert, az én nagybátyám elment Görgeyvel Nagyváradra, és várták, hogy majd elviszik őket a muszkák. Egypár napig ott lézengtek a városban, várták, hogy mi lesz. De az én nagybátyám megunta a várakozást, hát hazaszökött lovastul ide Igarra, itthon aztán nagy volt az öröm. Tudja, akkor visszajött a robotvilág. A faluba, ott a kovácsműhelynél, az uraságnak válogatták a leányok a krumplit. Olyan rövid vászonszoknyában voltak, tudja. Az egyik leány lassan dolgozott, hát az ispán egy vékony pálcával jót ráhúzott a felső lábszárára, hogy meghurkásodott. Ezt látta a nagybátyám is, nekiugrott az ispánnak, úgy megverte, hogy egy hétig is az ágyban feküdt. Amikor fölkelhetett, elment Tamásiba, feljelentette, hogy egy szökött honvéd megverte, és elrendelték az elfogását. De az én nagybátyámnak is volt esze, nem várt arra, hogy elfogják, fölült a lovára és elvágatott, a ló aztán hazajött. Harmadnapra éjszaka a nagybátyám is hazajött elbúcsúzni, s mondta, hogy elmegy Kossuth után. Idehaza az ilyen bujdosó honvédek ilyen világban úgyse lesz becsülete”⁵⁵. A bujdosó honvédek közül többen a betyárok közé álltak. Egy móri adatközlő édesapja pandúr volt, így sokat hallott tőle a betyárvilágról: „Idesapám szokta mondogatni, hogy pláne Világos után a Bakonba mindenhun tanyásztak betyárok. Bizony űk is nem vótak biztossak, hogy egy-egy portyázásbú visszagyűnnek-e még? Ha asztá itt megfuttatták űket: ementek Zalába. Ez a két helük vót nekik.”⁵⁶

A bemutatott történeteken kívül dalok is kapcsolódnak a világosi fegyverletételhez, a szabadságharc leveréséhez. A következő dalt Fülén gyűjtötték 1947-ben.⁵⁷

<i>Hej, vén huszár,</i>	<i>Őseinknek</i>	<i>Szállj le már lovadról:</i>
<i>Hej vén huszár,</i>	<i>Szent sírhalmát</i>	<i>Ármány győzött,</i>
<i>Nincs már Magyarország;</i>	<i>Kozákok tapodják.</i>	<i>Muszka győzött,</i>
	<i>Hej, vén huszár</i>	<i>Hajnau parancsol.</i>
	<i>Hej, vén huszár,</i>	

A Kossuth-nóta dallamára ekkor már a bujdosó Kossuthról énekeltek. A dalszövegekből a bizakodás, Kossuth hazavárása tűnik ki.⁵⁸

<i>Kossuth Lajos elbujdosott,</i>	<i>Száműztek a nagyvilágba,</i>
<i>bánatába kömnye csurgott.</i>	<i>a szabadságnak nincs hazája.</i>
<i>Ne sírj, se sírj Kossuth Lajos,</i>	<i>De eljön még majd a mi napunk,</i>
<i>Visszavár sok régi harcoss.</i>	<i>fényes lesz a rozsdás kardunk.</i>
	<i>Éljen a magyar szabadság! Éljen a haza!</i>

Hasonló dalszöveget találunk egy perkátai földműves múlt századi kéziratos daloskönyvében, a szakadozott lapokon sajnos csak töredékesen.⁵⁹

⁵⁴ A kéziratos füzetben Görgey rehabilitációjával kapcsolatban is találunk bejegyzést.

⁵⁵ EA. 2115.

⁵⁶ EA. 2070.

⁵⁷ *Dégh Linda*: im. 98. old.

⁵⁸ EA. 2073. Sárbogárd.

⁵⁹ EA. 309.

Magyar Dall

*Majd meg segít a magas ég
Kosut Lajos vissza jön még
vissza hozza a koronát
mátyás királ igasságát
Kosut Lajos Kosut Lajos
most az ország dolga bajos*

.....
.....

*Ha el ástod fegyveredet
ne ásd el a reményedet
mert ha még azt is elásod
görgei lesz a barátod*

*Ez hitvány német csorda
majd ki pusztul nem sokára
Kipusztul a magyar földről
császárostól mindenestől*

*Görgei volt a vezérünk
ő volt halálos ellenünk
eladta a magyar hazát
verd meg isten azt a gyávát*

*Bízzál pajtás nemsokára
belép Kossuth a határba
ha be lép is ő trombitál*

.....

Az önkényuralom időszakából a császári katonaság beszállásolásának, zaklatásainak emléke is elevenen él a népi emlékezetben: „Azér 48 után a rabotot nem hozták vissza. Nagy dolog vót az azért, bizony. De maradt itt a nyakunkon német katonaság elég. Vót itt exekuciós katonaság is, azok aztán behajtották az adót, be ám. Aki nem fizette meg az adót annak a nyakára tettek két holáner katonát lovastul. Kosztra kvártélyra. Aztán az addig maradt a nyakán, míg az adót nem fizette meg. Öregapám meséte, hogy ő is így járt. A legjobb ágy a katonájé volt. Külön istállót is kellett a lovának építeni. Hoztak az igaz vagy egy funt húst naponta, azt köllött a részükre megfőzni. Aztán megettek hozzá egy egész kenyeret. Majd mindennap sütni köllött. Mondta is az öregapám, hogy szaladt a szomszédba jobbra-balra egy kis kölcsön után csakhogy a holánerokat levegyék a nyakáról.”⁶⁰ Egy igen szép motívumokat tartalmazó történet a Kossuth-bankók rejtegetése miatti zaklatásokról számol be:⁶¹ „Hogy 48 után milyen világ vót azt nem meséte öregszülém, csak azt meséte mindvég, hogy vót neki rengeteg Kossuth-bankója. Gyűjtögette mindaféle szorgalmas asszony. Egyszer aztán halálra keresték mindazt, aki Kossuth-bankót tartogatott. Szülém belesütötte a magáét a tekert kalácsba, amit a fején vitt a vásárba. (Mert kalácsot szokott sütni aztán azt ott eladta.) De ott sem merte tartani, mert az úton mindenhol azt kutatták a pandúrok, hogy kinél van Kossuth-bankó, mert azt felakasztják. Öreganyám hazaért osztán sebtibe beledobta az esővizes hordóba, s letakarta. Egy kis idő múlva megnézte, hát mind feljött a víz színére. Hirtelenjében nem tudott mást, hát lapátra tette és elégette a kemencében. Meg is siratta őket. Én meg mindég azt mondtam neki, mikor még élt szegény:

‘Legalább egyet hagyott vón meg, öregszülém, hogy láthatnám milyen is vót az a bankó!’ ‘Hadd el fiam, nem lehetett!’ Szüle csak ennyit mondott.”

Az önkényuralom időszakának passzív ellenállásában az egykori nemesi falvak kurtanemesei is részt vállaltak. Felcsúton a kurtanemesek utódai ma is emlegetik, hogy a forradalom leverése után egy nemes sem vállalt hivatalt a faluban. Valamennyien a saját földjükön gazdálkodtak.

Lukács László

⁶⁰ IKMNA, 55.27. Bicske.

⁶¹ Uo.